

Levekår i by og land

Enkelte sider ved levekårene er bedre på landsbygda enn i byene. Spesielt gjelder dette miljøforhold, bostandard og kriminalitet. På den annen side er tilbudet av kulturaktiviteter og mange andre tjenester bedre i byene, og arbeidsmarkedet er mer allsidig. De største levekårsforskjellene i Norge finner en imidlertid i Oslo. Opphopingen av levekårsproblemer er høyere i de indre, østlige bydelene av Oslo enn noe annet sted i landet

Anders Barstad

Denne artikkelen¹ retter fokus mot ulike sider ved hvordan levekårene varierer mellom by og land, og mellom bydeler i Oslo og andre storbyer. Det er innenfor vår hovedstad en finner den største konsentrasjonen av mennesker med ulike levekårsproblemer. De geografiske levekårsforskjellene finner en vel så mye mellom ulike boligområder innenfor de største byene, som mellom by og land.

LEVEKÅRSFORSKJELLER MELLOM BY OG LAND

Moderne kommunikasjons- og næringsutvikling har ført til at skillet mellom by og land er blitt mindre entydig enn tidligere (Byfuglien 1993). Det gir likevel fortsatt mening å snakke om forskjeller mellom by og land: "I byene lever mange, forskjellige mennesker tett sammen, og nettopp dette skaper sosiale forhold som ikke er å finne blant færre mennesker og i spredte bosettinger. Særegne urbane fenomener oppstår i den massive fortetning av mennesker og menneskeskapt materiell vi i dagligspråket kaller for byen" (Haveraaen 1993: 165). Dette sitatet gjenspeiler en vanlig oppfatning, nemlig at skillet mellom det urbane og ikke-urbane må knyttes til bosettingens *størrelse* og *tetthet*. Sitatet gir også uttrykk for at disse egenskapene ved romlige arenaer innebærer særegne vilkår og rammer for menneskelige handlinger. I Statistisk sentralbyrå defineres tettsteder som et tettbygd område med minst 200 bosatte der avstanden mellom husene, som regel, ikke overstiger 50 meter (Statistisk sentralbyrå 1994). Alt areal utenfor tettstedene regnes som spredtbygd.

Hvilke variasjoner kan så påvises i levekårene mellom spredtbygde strøk og større tettsteder? Kilden som brukes er i dette tilfelle Statistisk sentralbyrås intervjuundersøkelse om den voksne befolkningens levekår i 1991 (Statistisk sentralbyrå 1992).

Byene: Bedre tilbud av tjenester og arbeid

I de største tettstedene, tettsteder med minst 100 000 innbyggere, har de bosatte landets best utbygde service- og kulturtilbud, og det høyeste lønns- og utdanningsnivået. For eksempel hadde bare 4 prosent av befolkningen i de største tettstedene minst 2 kilometer til nærmeste dagligvarebutikk i 1991, sammenlignet med 58 prosent av de som bodde i spredtbygde strøk. Forskjeller i næringsstrukturen innebærer at arbeidsmiljøet er bedre i de større tettstedene. Blant annet er snaut to av ti yrkesaktive i de største tettstedene utsatt for et risikofylt arbeidsmiljø, sammenlignet med fire av ti i spredtbygde strøk. Tilbudet av jobber på arbeidsmarkedet er mer variert, andelen langtidsledige var litt lavere i de største tettstedene enn i spredtbygde strøk i 1990.

..men dårligere miljø, lavere bostandard og flere økonomiske problemer

På den annen side har bosatte i spredtbygde strøk bedre fysisk miljø, langt bedre nabokontakt, større og mer romslige boliger og færre økonomiske problemer. For eksempel oppgav i 1991 to av ti bosatte i de største tettstedene at økonomien mesteparten av året var slik at de ikke ville klare en uforutsett regning på 2 000 kroner, dobbelt så mange som i spredtbygde strøk. Det er også store forskjeller i andelen som har vært utsatt for tyveri og vold, og ikke minst i andelen som er redd for å bli utsatt for vold. I 1991 var 17 prosent av bosatte i de største tettstedene urolige for å bli utsatt for vold eller trusler når de gikk ute alene på hjemstedet, sammenlignet med bare 5 prosent i spredtbygde strøk.

Levekårsforskjellene mellom by og land synes i noen grad å være preget av såkalte kompensatoriske mønstre.

Kompensasjon innebærer at dårlige kår på ett område går sammen med gode kår på et annet område. Det er også tidligere påpekt at levekårsforskjellene mellom by og land i noen grad er preget av et slikt kompensasjonsmønster (NOU 1976: 28). Bosatte i spredtbygde strøk har et dårligere tilbud av ulike former for private tjenester og et mindre allsidig næringsgrunnlag. På den annen side har de bedre bomiljø og bostandard, og mindre kriminalitet.

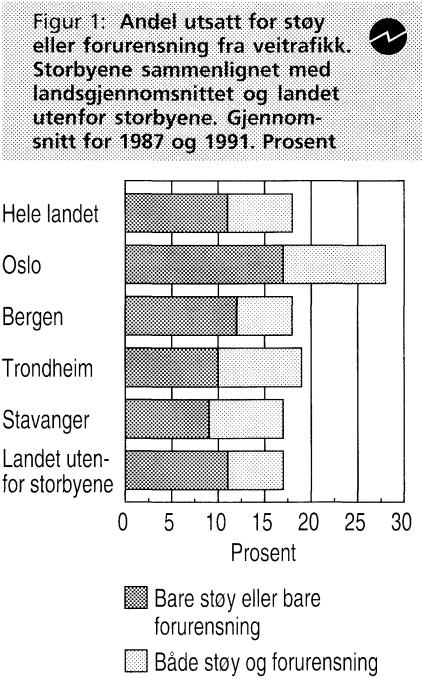
Rike muligheter, harde vilkår

Levekårene i storbyene har i den senere tid vært gjenstand for økende interesse. Den svenske "storstadsutredningen" oppsummerte storbylivets særpreg i sentensen "rike muligheter, harde vilkår". De harde vilkårene var ifølge den svenske utredningen knyttet til forhold som høyere boutgifter, mindre nabokontakter, høyere kriminalitet og lengre reisetid til arbeidet. De rike mulighetene var knyttet til jobbtilbud, utdannings- og underholdningstilbud (SOU 1990:36). Gjennomgangen ovenfor indikerer at mange av de samme forholdene også gjelder i Norge (se også St. meld. nr. 14, 1994-95).

Storbyproblem eller Oslo-problem?

Analysen av levekårsundersøkelsene og annen statistikk tyder på at Oslo skiller seg markert fra de andre storbyene. På vesentlige områder er "storbyproblemene" først og fremst et Osloproblem (begrepet "storbyer" omfatter i det følgende alle bosatte i kommunene Oslo, Bergen, Trondheim og Stavanger, uavhengig av om de bor i spredtbygde eller tettbygde strøk). Miljøproblemene er et eksempel på dette. Andelen av befolkningen som er utsatt for minst to støyproblemer på bostedet, var om lag tre ganger så høy i Oslo som i landet forøvrig i 1991. De andre storbyene skiller seg langt mindre fra landsgjen-

nomsnittet. Gjennomsnittstallene for Levekårsundersøkelsene 1987 og 1991 viser at Oslos innbyggere er mest utsatt for problemer knyttet til veitrafikk, mens det er forholdsvis små forskjeller mellom de øvrige storbyene (figur 1).

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Kriminalitet og utrygghet er også mest typisk for Oslo. Tallet på anmeldte tilfeller av lovbrudd pr. innbygger er om lag dobbelt så høyt i hovedstaden som i landet som helhet, og klart høyere enn i de andre storbyene. Tallene for anmeldte voldstilfeller viser at Oslo og Bergen skiller seg mest fra landsgjennomsnittet, mens Stavanger ligger under gjennomsnittet (Sosial- og helsedepartementet 1993).

Utjevning i bostandard og kulturaktivitet

I hovedsak synes det ikke å ha skjedd store endringer i forskjellene mellom by og land det siste tiåret. På noen

områder har det skjedd en utjevning: Forskjellene i bostandard har blitt mindre, ved at bosatte i de største tettstedene har nærmet seg standarden blant bosatte i spredtbygde strøk. I spredtbygde strøk var det små endringer fra 1983 til 1991, både når det gjelder andelen som bor trangt, og andelen som eier egen bolig. I de største tettstedene ble derimot andelen som bodde trangt, nesten halvert i samme tidsrom, og andelen som eier egen bolig økte fra 67 til 78 prosent (Statistisk sentralbyrå 1985 og 1992). Denne sammenligningen over tid er litt usikker fordi utvalget til Levekårsundersøkelsen 1983 omfattet befolkningen 16-79 år, mens utvalget til Levekårsundersøkelsen 1991 omfattet alle over 15 år. Det var også en svak tendens til utjevning i bruken av kulturtilbud i perioden, ved at bosatte i spredtbygde strøk økte sin bruk av kulturtilbud som teater og opera, konserter m.m., mens bruken i de største tettstedene var omtrent uendret (NOU 1993: 17).

Større forskjeller i avstand til dagligvarebutikk

Den mest markerte utviklingen i negativ retning for bosatte i spredtbygde strøk, er den økte avstanden til nærmeste dagligvarebutikk. Andelen med minst to kilometer til nærmeste butikk økte fra 48 til 58 prosent i perioden 1983 til 1991, en større økning målt i prosentpoeng enn i de største tettstedene.

Oslo: Sterk økning i arbeidsledighet og økonomiske problemer

Forverringen av arbeidsmarkedsforholdene har vært sterkere i storbyene enn ellers i landet, særlig dramatisk har forverringen vært i Oslo. I prosent av arbeidsstyrken økte arbeidsledigheten i Oslo fra snaut 1 prosent i 1988 til snaut 6 prosent i 1992. Andelen av de bosatte i Oslo som oppgav at de tilhørte husholdninger med

økonomiske problemer, ble om lag fordoblet fra 1986 til 1990, og nettoinntekten pr. innbygger økte langt mindre enn ellers i landet (Barstad 1993). Ved siden av den økte ledigheten, kan en forklaring på denne utviklingen også være en relativt sterk økning i boutgiftene.

ULIKHETER MELLOM KOMMUNER OG BYDELER

Utvalgsundersøkelser som levekårsundersøkelsene gir begrensede muligheter til å analysere den regionale fordelingen av levekårene, fordi antallet intervjuede er såpass lavt at en ikke kan bryte materialet ned på mindre regionale enheter. For å kunne gå ned på kommune- og bydelsnivå, er det nødvendig å benytte seg av andre kilder. Med data hentet fra Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene (Sosial- og helsedepartementet 1994, som i det vesentlige bygger på kommune- og bydelsdata fra Statistisk sentralbyrå), Statistisk sentralbyrås Folke- og bolig telling 1990 og befolkningsstatistikk, er det utviklet en indeks for levekårsproblemer, basert på åtte indikatorer (se ramme). Indeksen tar sikte på å måle forekomsten av sentrale levekårsproblemer knyttet til helse, arbeidsmarked, økonomi, bolig og kriminalitet. Indeksen er begrenset til indikatorer hvor det har vært mulig å få tall for bydelene i alle storbyene. Vi har videre valgt å begrense oss til områder som mest mulig direkte angår levekårssituasjonen. Utdanning inngår derfor ikke i indeksen.

For hver indikator i indeksen er kommunene, samt de 50 bydelene i de fire største byene, inndelt i desiler. Dette innebærer at en lager en tidelt rangering for hver indikator, hvor tiendedelen med lavest verdi får verdien 1, tiendedelen med nest lavest verdi får verdien 2 osv. Til slutt summeres rangeringene for de 8 variable-

Indeks for levekårsproblemer

Indeksen bygger på 8 variable:

- 1) Uførepensjonister 16-49 år pr. 1 000 innbyggere 16-49 år, pr. 31.12. 1993.
- 2) Løpende attføringstilfeller pr. 1 000 innbyggere 16-66 år, pr. 31.12. 1993.
- 3) Antall døde pr. 100 000 innbyggere i aldersgruppen 20-64 år i perioden 1986-1992 (for bydeler perioden 1987-1992). Kønns- og aldersstandardiserte tall.
- 4) Sosialhjelpstilfeller pr. 100 innbyggere 16 år og over. Registrerte tilfeller i 1992.
- 5) Registrert arbeidsløse i prosent av arbeidsstyrken 16-74 år i 1993. For bydeler er tallene beregnet ved å dividere ledighetstallene for 2. kvartal 1993 med et beregnet nivå for arbeidsstyrken i 1993. For kommunene er tallene beregnet som gjennomsnittlig ledighet i 1993 dividert med gjennomsnittlig arbeidsstyrke i 1992.
- 6) Gjennomsnittlig antall siktelsler for narkotikaforbrytelser og overtredelser av alkoholoven 1992-1993 pr. 10 000 innbyggere 16-66 år. Siktelsene er fordelt etter de siktedes bostedskommune/bydel.
- 7) Andel privathusholdninger som mangler bad, wc eller begge deler i boligen, pr. 1.11. 1990.
- 8) Andel privathusholdninger som bor trangt, pr. 1.11. 1990 (definert som husholdninger med en person i ettromsbolig eller med flere bosatte enn antall beboelsesrom).

ne og divideres med 8. Indeksen for levekårsproblemer kan dermed teoretisk variere mellom 1 og 10, hvor verdien 1 tilsier at kommunen eller bydelen tilhører de 10 prosent best stilte på alle 8 indikatorer, mens verdien 10 innebærer at kommunen eller bydelen tilhører de 10 prosent dårligst stilte på alle indikatorer. I presentasjonen av resultatene er kommunene som har færre enn 20 dødsfall i perioden 1986-1992 utelatt. Dette skyldes at med færre enn 20 dødsfall blir tallene for dødelighet svært usikre. Utelatelsen innebærer at noen kommuner med et lite innbyggertall ikke er med i analysen.

Valget av analyseenhet er helt avgjørende i studiet av geografiske ulikheter. I dette tilfellet har vi holdt oss til administrative enheter: Kommuner og bydeler. Årsaken til dette er først og fremst at en rekke levekårsre-

vante data bare er tilgjengelig for disse administrative enhetene. Valget er imidlertid ikke uproblematisk, siden både kommuner og bydeler er nokså store og uensartede størrelser. En bør derfor være oppmerksom på at valget av bydel og kommune som analyseenhet, kan skjule store geografiske ulikheter som ville kommet fram ved bruk av mindre analyseenheter. Dette har også betydning for tolkningen av levekårsforskjellene mellom bydelene i de fire storbyene. For eksempel innebærer Trondheims relativt få og store bydeler at det vil være vanskeligere å få øye på de geografiske levekårsforskjellene i Trondheim enn i de andre storbyene.

Flest levekårsproblemer i Oslo indre øst

Mens ingen kommuner har høyere poengsum enn 9 på indeksen, er det tre bydeler i Oslo som har høyere

poengsum enn 9, og dermed ligger tett oppunder det maksimalt dårlige: Sagene-Torshov (9,75), Gamle Oslo (9,25) og Grünerløkka-Sofienberg (9,25). Så langt opplysningene som inngår i indeksen rekker, er konklusjonen entydig: Det er en sterkere opphoping av levekårsproblemer i Oslos indre by øst enn i noen annen kommune eller bydel. Denne konklusjonen understrekes ytterligere av det høye befolkningstallet i disse bydelene. Kommunene som har høy verdi på indeksen, er i betydelig grad mindre kommuner i de nord-norske fylkene. Vel 70 000 mennesker er bostatt i Oslos indre by øst.

En finner også forholdsvis høye verdier i sentrumsområdene av de andre storbyene. Bydelene Storhaug i Stavanger, Sentrum og Sandviken i Bergen, og Sentrum i Trondheim, har poengsummer som varierer mellom 8,25 og 8,38. Disse bydelene tilhører dermed de 5 prosent dårligst stilte i landsmålestokk.

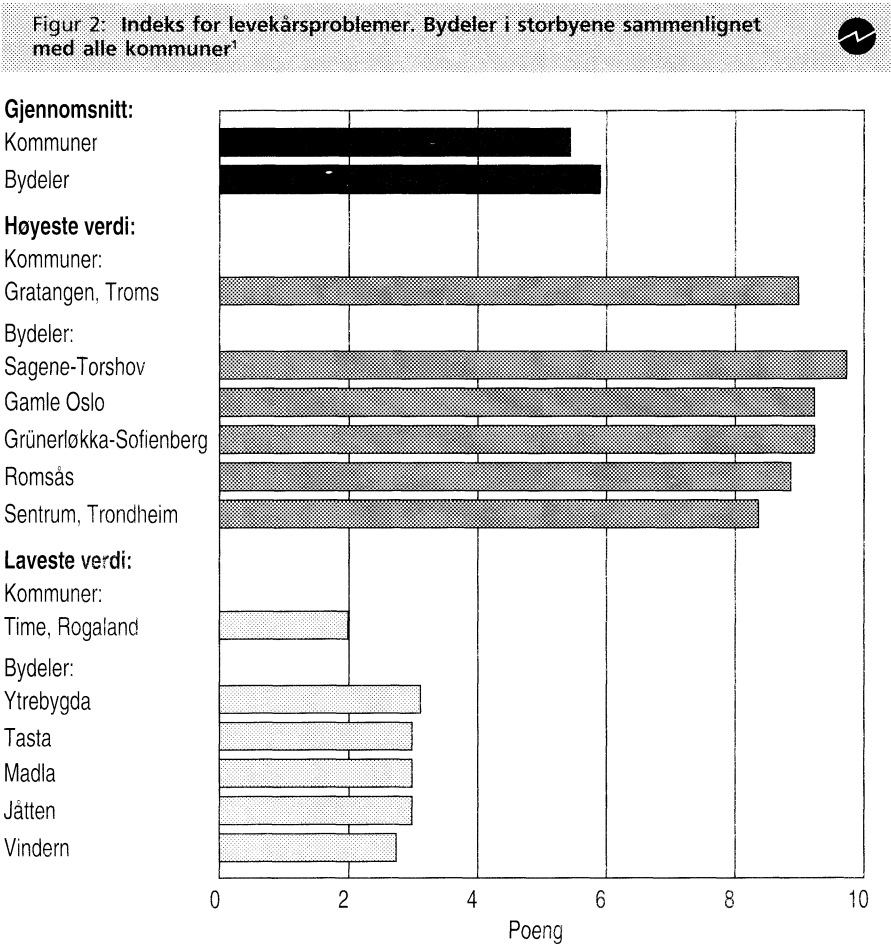
Mens bydelene i den østlige delen av Oslo dominerer blant bydelene med dårligst levekår, er bildet mer sammensatt i den andre enden av fordelingen. Blant de fem bydelene med lavest verdi finner vi tre bydeler i Stavanger (Tasta, Madla og Jåtten), Ytrebygda i Bergen og Vindern i Oslo. Med unntak av Ytrebygda, har disse bydelene en poengsum på 3 eller lavere, og er blant de 5 prosent best stilte kommunene/bydelene. Blant kommunene med færrest levekårsproblemer finner en mange kommuner i Sogn og Fjordane og Rogaland.

I Oslo har alle bydelene i ytre vest (Vindern, Røa, Ullern), samt Grefsen-Kjelsås og Sogn i nord og Nordstrand i sør, klart færre levekårsproblemer enn det som er vanlig i landsmålestokk. Skillet øst/vest er likevel ikke helt gjennomført. To av bydelene i indre vest (Uranienborg-Majorstuen

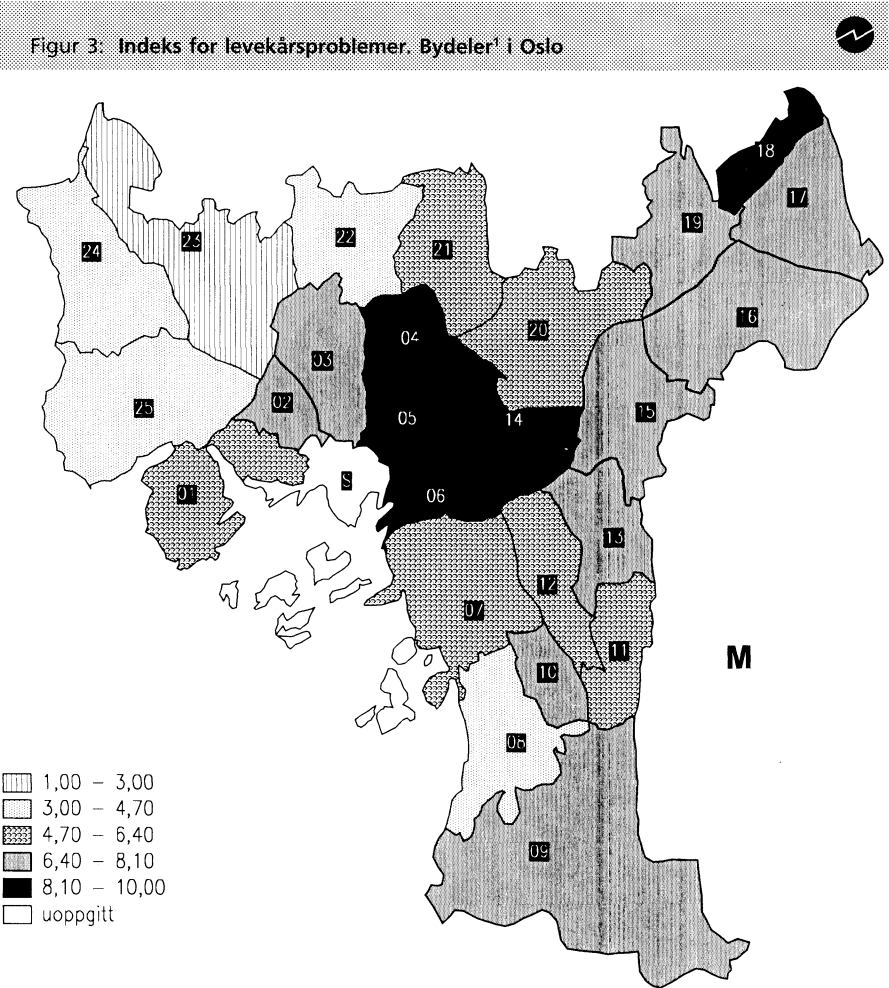
og St. Hanshaugen-Ullevål) har verdier som er betydelig høyere enn landsgjennomsnittet, og dårligere enn i flere av de eldre drabantbyene i øst (Manglerud, Bjerke, Bøler). I tillegg til øst/vestdimensjonen synes det også å være en sentrum/periferidimensjon i levekårenes fordeling, i Oslo som i de andre storbyene.

Det finnes andre undersøkelser av levekårene i Oslo som kan komplettere dette bildet. MMI gjennomførte i januar 1993 en intervjuundersøkelse om levekårene i Oslo, på oppdrag fra forskningsstiftelsen FAFO (Hagen

m.fi. 1994). Undersøkelsen bekrefter det bildet av levekårsfordelingen i Oslo som er gitt her. De typiske levekårsproblemene i indre øst var frykt for vold, dårlig bolig (trangboddhet), dårlig miljø (minst to problemer knyttet til støy eller forurensning) og lav inntekt. Andelen med problemer på disse områdene var betydelig høyere i indre øst enn gjennomsnittet for Oslo. Andelen som var redd for vold var spesielt høy i indre øst. En fjerdedel av innbyggerne i indre øst uttrykte at de var redde for vold, mens andelen var under 4 prosent i ytre vest.

¹ Unntatt kommuner med færre enn 20 dødsfall i perioden 1986-1992

¹ 01 Bygdøy-Frogner, 02 Uranienborg-Majorstuen, 03 St. Hanshaugen-Ullevål, 04 Sagene-Torshov, 05 Grünerløkka-Sofienberg, 06 Gamle Oslo, 07 Ekeberg-Bekkelaget, 08 Nordstrand, 09 Søndre Nordstrand, 10 Lambertseter, 11 Bøler, 12 Manglerud, 13 Østensjø, 14 Hellsøy-Sinsen, 15 Hellerud, 16 Furuset, 17 Stovner, 18 Romsås, 19 Grorud, 20 Bjørke, 21 Grefsen-Kjelsås, 22 Sogn, 23 Vindern, 24 Røa, S Sentrum, M Marka

Ulikheten i storbyene:
Opphoping av dårlige levekår
I motsetning til forskjellene mellom by og land, som i noen grad var preget av et kompensasjonsmønster i fordelingen av gode og dårlige kår, synes fordelingen innad i storbyene mer å være preget av et hopingsmønster. På så godt som alle områder er andelen som opplever levekårsproblemer, klart stør-

re i de indre østlige bydelene i Oslo enn i de ytre vestlige bydelene. Det er likevel sannsynlig at det finnes former for kompensasjon som ikke fanges opp av våre mål. Miljøet i de indre østlige bydelene kan også ha gode sider som en ikke finner andre steder i byen. I en lokal miljøundersøkelse på Grünerløkka i Oslo, ble beboerne bedt om å nevne ulike kvaliteter ved bomiljøet. Den kvaliteten som oftest

ble nevnt, var at bomiljøet hadde en sentral beliggenhet, hele 2 av 3 nevnte dette som en kvalitet ved bomiljøet. Det var også relativt mange som nevnte butikker, friluftsområder og sosiale forhold som kvaliteter ved bomiljøet. I en tilsvarende undersøkelse på Vålerenga nevnte nesten 90 prosent den sentrale beliggenheten, mange nevnte også kommunikasjoner og lokalmiljø som positive sider (Kolbenstvedt og Klæbo 1993). Vi har tidligere pekt på at en av de positive sidene ved levekårene i storby er det gode tilbudet av ulike tjenester. Blant annet har bosatte i sentrumsområdene kort avstand til landets største konsentrasjon av kultur- og underholdningstilbud. Butikkutvalget er bedre enn noe annet sted i landet.

For en del mennesker kan de positive sidene ved levekårene i de indre sentrumsbydelene oppveie en del av de negative sidene. Spesielt for unge mennesker i en etableringsfase vil dårlige boforhold og mye trafikk bety relativt lite i en overgangsfase, sammenlignet med de goder som ligger i en sentral beliggenhet og en relativt rimelig leilighet. For andre grupper kan det forholde seg annerledes. Visse levekårsproblemer, som helseproblemer og arbeidsledighet, er også så alvorlige at de er vanskelige å kompensere for ved goder på andre områder i livet.

NÆRMERE OM SOSIALHJELP, ARBEIDSLEDIGHET OG DØDELIGHET

Det følgende handler spesielt om tre indikatorer på levekårsproblemer: Mottak av sosialhjelp, arbeidsledighet og dødelighet.

Sosialhjelp: Store forskjeller
Knappt noen indikatorer viser så store forskjeller mellom Oslo indre øst og resten av landet som andelen av befolkningen som mottar sosialhjelp. Bydelene i Oslo indre øst og Romsås

hadde i 1992 landets klart høyeste antall sosialhjelpstilfeller pr. 100 innbyggere 16 år og over. Mens det høyeste antallet blant kommunene var 11,7, varierte antallet i Oslo indre øst fra 12,5 på Sagene-Torshov til 17 i Gamle Oslo. Antallet sosialhjelpstilfeller i forhold til befolkningstallet i Gamle Oslo var hele ti ganger høyere enn i bydelen Vindern. Også i de andre storbyene finner en betydelige forskjeller mellom bydelene i antallet sosialhjelpstilfeller, men klart mindre enn i Oslo.

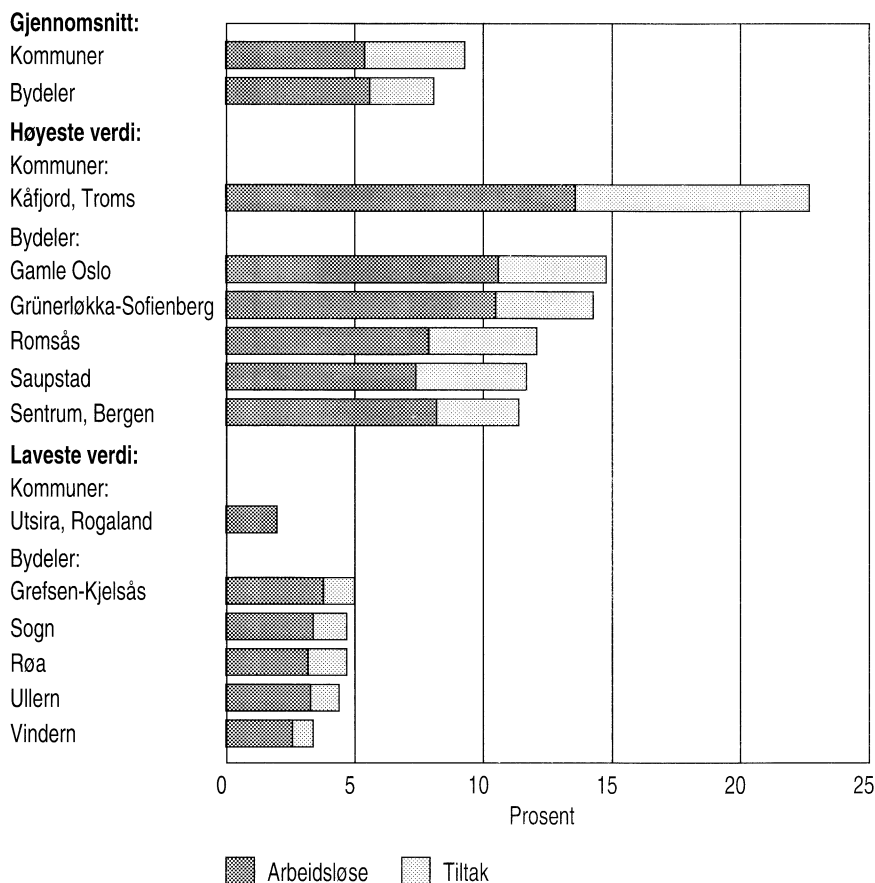
Over 10 prosent arbeidsledighet i Oslo indre øst

Målt i prosent av arbeidsstyrken, er ledigheten i storbyene høyest i bydelene Grünerløkka-Sofienberg og Gamle Oslo. I 2. kvartal 1993 var arbeidsledigheten om lag 10,5 prosent i disse bydelene (figur 4). Dette er en svært høy ledighet i landsmålestokk, bare en håndfull kommuner hadde mer enn 10 prosent ledige i gjennomsnitt for 1993 (på grunn av forskjellige beregningsmetoder, er denne sammenligningen mellom by-

delers og kommuner noe usikker. Se ramme). Ledigheten er også betydelig over landsgjennomsnittet i bydelers som Sentrum og Sandviken i Bergen, Saupstad og Sentrum i Trondheim, og Romsås og Sagene-Torshov i Oslo. Den laveste ledigheten i storbyene finner en i Oslos ytre, vestlige bydelers.

Andelen av arbeidsstyrken som er sys-selsatt i ulike former for arbeidsmarkedstiltak (inklusive arbeidsformidlingens attføringstiltak), er også en indikator på hvor mange som har problemer på arbeidsmarkedet. Hvis en slår sammen andelen som er helt uten arbeid og andelen som deltar i arbeidsmarkedstiltak, er nærmere 15 prosent av arbeidsstyrken i Grünerløkka/Sofienberg og Gamle Oslo uten ordinært arbeid. Bydelene har likevel gjennomgående færre som deltar i arbeidsmarkedstiltak enn ledighetsprosenten skulle tilsi. Mens bydelene i storbyene har en vel så høy ledighetsprosent som gjennomsnittet for kommunene, er tiltaksandelen klart høyere i kommunene enn i storbyenes bydelers (3,9 versus 2,5 prosent).

Figur 4: Registrert arbeidsløse og deltakere på arbeidsmarkedstiltak i prosent av arbeidsstyrken 16-74 år. Bydelers i storbyene sammenlignet med alle kommuner. 1993

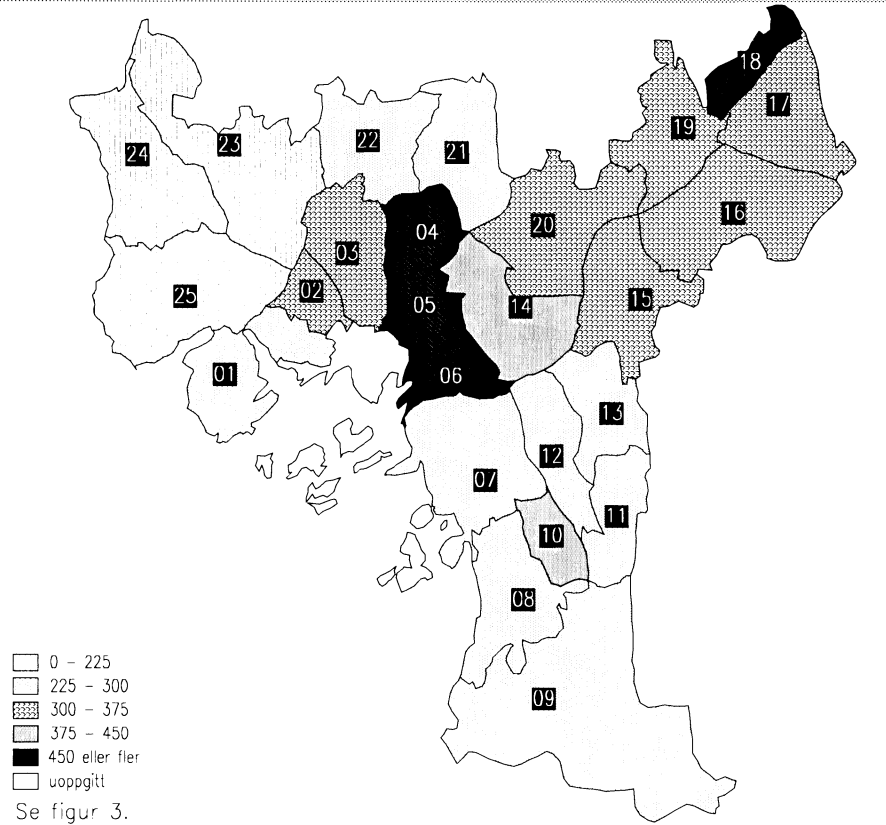

Kilde: Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene

Dødeligheten i Oslo indre øst nær dobbelt så høy som landsgjennomsnittet

Analysen av dødeligheten for aldersgruppen 20-64 år i perioden 1987-1992 (på kommunenivå 1986-1992), viser betydelige forskjeller i risikoen for en tidlig død mellom bosatte i ulike bydelers (figur 5). Risikoen er klart høyest i de indre østlige delene av Oslo: I bydelene Sagene-Torshov og Grünerløkka-Sofienberg var risikoen for en tidlig død i denne perioden om lag 90 prosent høyere enn gjennomsnittet for landet. Dette er en svært høy dødelighet i landsmålestokk, høyere enn i noen annen kommune. Også andre østlige bydelers i Oslo har en høy dødelighet sammenlignet med landsgjennomsnittet. Både på Lambertseter, Helsefyr-Sinsen og Romsås

Figur 5: Dødelighet pr. 100 000 innb. 20-64 år 1987-1992. Alders- og kjønnsstandardiserte tall. Bydeler¹ i Oslo

er dødeligheten mer enn 30 prosent over landsgjennomsnittet.

4 av de 5 bydelene med lavest dødelighet er Bergensbydeler, i tillegg har også bosatte på Vindern en lav dødelighet. Basert på dødelighetsmønsteret for perioden 1987-1992, er risikoen for en tidlig død om lag tre ganger så høy i Oslo indre øst som i Bergens ytre bydeler.

Dødelighetsforskjellene er størst i Oslo. Dødeligheten i de tre indre østlige bydelene er om lag 2,5 ganger så høy som i de tre bydelene i ytre vest (Vindern, Røa, Ullern). Forskjellene i Bergen er også påfallende. Risikoen for en tidlig død i to av bydelene i indre by, Sentrum og Sandviken, er nesten dobbelt så høy som risikoen for bosatte i Arna og Ytrebygda. Dødelighetsforskjellene mellom bydelene i Stavanger og Trondheim er betydelig mindre enn i de to største byene.

ÅRSAKER TIL ULIKHET

By og land: Tetthet og størrelse
Det virker rimelig å knytte noen av forskjellene mellom by og land til det særpregede ved spredtbygde strøk og større tettsteder som sosiale arenaer. En stor befolkning konsentrert på et forholdsvis lite område øker sjansen for at det vil oppstå problemer knyttet til støy og forurensning. En stor og konsentrert befolkning fører også til at den enkelte blir mindre "synlig", de sosiale nettverkene blir mindre tette (alle kjenner ikke lenger alle) og den sosiale kontrollen blir (på godt og vondt) mindre. Det er vanlig å knytte den relativt høye kriminalitetsraten i byene til en slik svekket sosial kontroll.

Det er et paradoks at selv om lønnsnivå og utdanningsnivå er klart høyere i storbyene enn i spredtbygde strøk, er det vanligere i storbyene å oppleve

Beregning av dødelighetsrater

Ved beregning av de aldersstandardiserte ratene for dødelighet har en brukt middelfolkemengden for hele landet i perioden 1986-1992 som standardbefolkning. Standardiseringen er foretatt i femårsgrupper for hvert kjønn. Standardiseringen innebærer at en beregner hvor stor dødeligheten i hele landet ville blitt i perioden, gitt de kjønns- og aldersspesifikke dødelighetsratene som gjelder i hver kommune eller bydel.

Det er en viss usikkerhet knyttet til dødelighetsberegningene som er gjort. Dels har denne usikkerheten samband med at en del dødsfall ikke har latt seg plassere på noen bydel. I Oslo var denne andelen snaut 11 prosent av dødsfallene i perioden 1987-1992. Et annet usikkerhetsmoment gjelder sammenligningen mellom kommuner og bydeler. Dødeligheten på kommune- og landsnivå gjelder for perioden 1986-1992, mens dødeligheten på bydelsnivå gjelder perioden 1987-1992. Det er liten grunn til å tro at denne forskjellen spiller noen stor rolle i sammenligningene. På landsplan var dødeligheten i 1987 noe lavere enn i 1986. En bruker altså en sammenligningsperiode for bydelene som har et svakt gunstigere dødelighetsmønster enn perioden som brukes for kommunene. Dette skulle innebære at overdødeligheten i indre øst av Oslo og i de andre byenes sentrumsområder snarere ville vært større enn mindre om en hadde brukt nøyaktig samme sammenligningsperiode.

økonomiske problemer og å motta sosialhjelp. Terskelen for å oppsøke sosialkontoret kan være lavere i storbyene. En av forklaringene på de hyppigere økonomiske problemene kan knyttes til den demografiske sammensetningen av befolkningen. Det er mer vanlig å ha økonomiske problemer blant enslige enn blant de som bor i en parhusholdning. Relativt mange i storbyene er enslige og bor i enpersonhusholdninger. Framfor alt gjelder dette Oslo, hvor 28 prosent av befolkningen bodde alene i 1990 (Barstad 1993). Bakgrunnen for dette er både tilstrømningen av unge enslige som søker utdanning og den relativt høye skilsmisseraten i storbyene. Ved siden av et høyt antall enslige og aleneboende, er det også mye som tyder på at det er mer kostnadskrevende å bo i de større tettstedene enn i spredtbygde strøk. På grunn av den sterke konkurransen på boligmarkedet er boutgiftene høyere. Også utgiftene til barnehageplass er høyest i de store byene (Ukens statistikk nr. 19/93). Siden de faste utgiftene er høyere enn andre steder i landet, kan det føre til ekstra store problemer for de som mister arbeidsinntekten. Langtidsledige i Oslo og Akershus har spesielt store økonomiske vansker (Halvorsen 1994).

Oslo indre øst: Flyttemønstre, segregasjon og ulikhet

En åpenbar årsak til opphopingen av mennesker med dårlige levekår i de indre østlige delene av Oslo, må søkes i hvem som flytter ut av og inn til disse bydelene. Disse flyttemønstrene må igjen ses i forhold til bomiljøet og den spesielle boligmassen som denne delen av byen er preget av. Andelen utleieboliger er meget høy i Oslo indre øst (om lag 1/3). 60-80 prosent av boligene er små (ett- eller toromsleiligheter). En relativt høy andel av boligmassen er også kommunale boliger. Mer enn

sju av ti kommunale boliger i Oslo er plassert i indre øst (St. meld. nr. 14, 1994-95).

Disse trekkene ved boligmassen bidrar til en stor flytteaktivitet. I 1991 var det bare om lag fire av ti bosatte i indre øst som kunne betraktes som "stabile", dvs. at de ikke hadde flytteønsker og hadde bodd i bydelen i mer enn fem år (Hagen m.fl. 1994). Hovedmotivet for de som flytter ut av indre øst er ønsket om en større bolig. De mange små boligene bidrar til at det blir vanskelig å holde på de som er i etableringsfasen, og at den sosiale sammensetningen i bydelen blir skjev. Boligstrukturen vil også trekke til seg grupper som er på jakt etter en billig overgangsbolig, grupper som unge enslige som er under utdanning, skilte, separerte og arbeidsledige.

Analysen av flyttemønstrene i Oslo tyder på at indre øst gjennom flyttestrømmens sosiale sammensetning får et "...netto tilskudd av skilte og personer med lav inntekt og utdanning" (Hagen m.fl. 1994). Disse bydelene har også en høy innflytting av unge mennesker og innvandrere fra ikke-vestlige land, mens mange i etableringsfasen flytter ut.

De dårlige miljøforholdene i sentrumsbydelene, med mye støy og forurensning fra trafikk, bidrar også til selektiv flytting og forsterking av sosial ulikhet og segregasjon. En bedring av trafikk- og miljøforholdene kan ha gode fordelingsvirkninger. Dette understrekes i "Trafikk og miljø"-programmet, som blant annet studerte trafikkbelastningene i Vålerenga-Gamlebyen i Oslo, og viste at gruppene med lav inntekt ble mest plaget av trafikken, fordi de bodde i de mest trafikkutsatte gatene, og hadde de dårligste boforholdene (TØI 1991).

Sammensetningen av flyttemønstrene skaper og opprettholder den sosioøkonomiske, demografiske og etniske segregasjonen mellom Oslos bydeler. Det er for eksempel et tydelig øst/vestskille blant menn 30-49 år i andelen med lav utdanning (10 års utdanning eller mindre pr. 1.10. 1992). I indre øst har rundt en tredjedel av mennene i bydelene Sagene-Torshov, Grünerløkka-Sofienberg og Gamle Oslo lav utdanning. I bydelen Vindern har bare 9 prosent av menn i aldersgruppen 30-49 år lav utdanning. Den demografiske segregasjonen er også meget markert. I indre øst av Oslo er en av tre i aldersgruppen 50-66 år skilt eller separert. Ingen kommuner i landet har en så høy andel skilte og separerte som disse bydelene (pr. 1.1. 1993).

Det er også en indre sammenheng mellom de ulike levekårsproblemene, som bidrar til å forklare hvorfor problemene hopper seg opp i bestemte bydeler. Det er for eksempel en klar sammenheng mellom andelen uførepensjonerte og risikoen for en tidlig død. Uførepensjonister har en særlig høy dødelighet (Kristofersen 1990), den høye konsentrasjonen av uførepensjonister i enkelte deler av Oslo indre øst bidrar derfor til å forklare den høye dødeligheten i disse områdene.

Til slutt kan det være grunn til å påpeke den nære sammenhengen mellom ulikhet mellom personer og mellom områder. De sosiale ulikhetene kan beskrives som "råstoffet" segregasjonsprosessene arbeider med (Wessel 1994). Jo større ulikhet i fordelingen av ressurser, desto større er segregasjonspotensialet. Analysene av levekårsundersøkelsens materiale tyder på større økonomisk og materiell ulikhet i Oslo enn i de andre storbyene og landet for øvrig. Denne ulikheten kan forstås på flere måter. Dels er ulikheten noe som påføres byen

utenfra, gjennom å tiltrekke seg både samfunnets "vinnere" og "tapere". Storbyen Oslo er stedet både for de som vil ta sin doktorgrad, og for de som vil oppsøke hasj- og narkotikamiljøer eller på annen måte gjøre en "avvikerkarriere". Men forhold i storbyen kan også forsterke sosial ulikhet. De relativt kostnadskrevenne omgivelsene kan gjøre det spesielt vanskelig å være fattig i storbyer som Oslo.

1. Denne artikkelen er delvis basert på en utredning om levekår i storbyer, skrevet på oppdrag fra Kommunal- og Arbeidsdepartementet, og brukt som underlagsmateriale i St. meld. nr. 14 (1994-95): Om levekår og boforhold i storbyene.

Litteratur

Barstad, Anders (1993): "Levekår i storbyene". I: *Levekår i storby. En artikkelsamling om levekårsforskjeller og kommunal fordelingspolitikk*. KS-forskning, program for storbyrettet forskning.

Byfuglien, Jan (1993): "Norges bosetting i forandring": I *Sosialt Utsyn 1993*. Statistiske analyser. Statistisk sentralbyrå.

Hagen, Kåre, Anne Berit Djuve og Pernille Vogt (1994): *Oslo: Den delte byen?* FAFO-rapport 161.

Halvorsen, Knut (1994): *Arbeidsløshet og arbeidsmarkedsmarginalisering*. Universitetsforlaget.

Haveraaen, Morten (1993): "Noen linjer i byens sosiologi". *Tidsskrift for Samfunnsforskning* årgang 34, s. 153-168.

Kolbenstvedt, Marika og Ronny Klæbo (1993): *Grünerløkka/Sofienberg. Lokal miljøundersøkelse bydel 5. Foreløpige resultater*. Arbeidsdokument av 05.07.93, Transportøkonomisk institutt.

Kristofersen, Lars B. (1990): "Sosiale ulikheter i dødelighet mellom fylkene 1981-85". *Regionale Trender* nr. 2.

NOU 1976: 28: *Levekårsundersøkelsen. Sluttrapport*.

NOU 1993: 17: *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?*

Sosial- og helsedepartementet (1993): *Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene. Sammenligningstall for kommunene 1993*.

Sosial- og helsedepartementet (1994): *Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene. Sammenligningstall for kommunene 1994*.

SOU 1990: 36: *Storstadliv. Rika möjligheter - hårda vilkor*. Slutbetänkande av storstadsutredningen, Stockholm.

Statistisk sentralbyrå (1985): *Levekårsundersøkelsen 1983*. Norges Offisielle Statistikk NOS B 511.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Levekårsundersøkelsen 1991*. Norges Offisielle Statistikk NOS C 43.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Statistisk årbok 1994*. Norges Offisielle Statistikk NOS C 161.

St. meld. nr. 14 (1994-95): *Om levekår og boforhold i storbyene*.

Transportøkonomisk institutt (TØI) (1991): *Samferdsel* nr 3. Temanummer om trafikk- og miljøprogrammet.

Ukens statistikk nr. 19/93. Statistisk sentralbyrå.

Wessel, Terje (1994): *Segregering. En drøfting av årsaker til sosioøkonomisk og etnisk segregasjon med utgangspunkt i eksisterende kunnskap*. Osloforskningen, Oslo.

Anders Barstad er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.